

*Boros Lajos*¹

Hol laknak a szegények? A városi depriváció térbelisége Szegeden

1. Bevezetés

A társadalomföldrajz elmúlt évtizedekben végbement átalakulása következtében – elsősorban a „nyugati” geográfiában – egyre gyakrabban kerül a városföldrajzi vizsgálatok középpontjába társadalmi igazságosság kérdése, a marginalizálódó társadalmi csoportok helyzete. Így gyakori vizsgálati téma volt – és ma is az – a legszegényebbek, illetve a különféle marginalizálódó, esetleg deviáns csoportok elkülönülése, térbeli kirekesztése, a fokozódó nagyvárosi szegregáció, vagy az egyes, peremre került társadalmi csoportok érdekérvényesítő képessége a településfejlesztésben (WOLCH, J. R. – RAHIMIAN, A. – KOEGEL, P. 1993; GLEESON, B. 2001; HUBBARD, P. 1998; HOLLOWAY, S. L. 2005). E vizsgálatok szükségességét az Európai Unióhoz kapcsolódó társadalompolitikai és területfejlesztési törekvések is alátámasztják. Ennek megfelelően az uniós politikákban és az azokhoz kapcsolódó dokumentumokban egyre hangsúlyosabban jelenik meg a városi társadalmakhoz kapcsolódva az esélyegyenlőség, vagy a térbeli kirekesztés kérdése (KRÉMER B. 2003; SOÓKI-TÓTH G. 2005; BARÁTH G. – SZÉPVÖLGYI Á. 2007). A volt szocialista országokban a piacgazdasági átmenet következtében viharos gyorsasággal indultak be a belső differenciálódási folyamatok, amelyek új kutatásokat indukáltak például a városrehabilitáció és az egyes városrészekben koncentrálódó szegénység kapcsán (KOVÁCS Z. – SZIRMAI V. 2006).

E kutatásokhoz kapcsolódva tanulmányunkban bemutatjuk, hogyan vizsgálható a kvantitatív megközelítés alapján a városi depriváció; az egyes városrészekre meghatározzuk a deprivációs index értékét, és ez alapján értelmezzük Szeged belső differenciálódását.

2. Depriváció és szegénység – fogalmak és méréjük

Vizsgálatunkban a szegénység fogalmának nehezen értelmezhetősége és többféle jelentéstartalma miatt használjuk a depriváció fogalmát. A szegénység ugyanis nehezen meghatározható, sokféle értelemben és többféle megközelítés alapján felfogható, illetve értelmezhető kifejezés. A depriváció kifejezés nem csupán szinonimája a szegénységnek, bár gyakorta ilyen értelemben használják; nem csak az anyagi javaktól való megfosztottságot jelöli, hanem a döntéshozatalból, a hatalomból való kizártságot, a gyenge, vagy nem létező érdekérvényesítő képességet is. A depriváció értelmezhető abszolút értelemben (valamiféle küszöbértékhez viszonyítva), relatív módon (valamely középértékhez vagy a társadalom többségéhez képest), illetve értelmezhető szubjektív kategóriaként (ez esetben a depriváltság érzése a meghatározó) (FERGE ZS. et. al. 1980).

A városrészek közötti különbségek számszerűsítésére, a depriváció mérésére több kísérlet történt, mivel a területi politika számára lényeges, hogy az alacsonyabb térségi szintek összehasonlíthatóak legyenek, és meghatározható legyen hátrányos helyzetük mértéke. A kisebb terület egységek, városrészek összehasonlítását teszi lehetővé például a disszimilitási index, amely két társadalmi csoport térbeli elkülönülését méri. Ha a csoportok egyben homogének jövedelmi vagy életminőségbeli szempontból, akkor a mutató alkalmas ezek

¹ **Boros Lajos** *Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged* Email: borosl@geo.u-szeged.hu

különbségeinek mérésére is. Értéke 0 és 100% között lehet; utóbbi esetben a két csoport egyáltalán nem keveredik egymással. Az index értéke azt mutatja meg, hogy a népesség hány %-ának kellene lakhelyet váltania a teljesen homogén térbeli eloszlás (0%-os disszimilitási index) eléréséhez (DUNCAN, O. D. – DUNCAN, B. 1973; NÉMETH N. 2005).

Szintén alkalmas a kisebb területegységek összehasonlítására a brit kormányzat által használt a deprivációs index, illetve a többszörös deprivációs index amelyeket a területi tervezésben alkalmaznak. Ez utóbbi hét dimenziót tartalmaz: jövedelem, foglalkoztatottság, egészségügy és fogyatékoság, képzettség és iskolázottság, földrajzi elérhetőség, szociális környezet, lakáshelyzet, biztonság (NEMES NAGY J. 2005; AGARWAL, S. – BRUNT, P. 2006). A dimenziók és a hozzájuk tartozó változók kiválasztása után valamilyen adattömörítési eljárást szoktak alkalmazni a deprivációs indexek megalkotásához – leggyakrabban faktor- illetve főkomponens-elemzést (FAHEY, T. 2005; WHELAN, C. T. – LAYTE, R. – MAÎTRE, B. 2005). Az összevont mutatók jelentősége abban rejlik, hogy megmutatja a többszörösen hátrányos helyzetű területeket, amely a központi beavatkozás célterületei lehetnek, így saját vizsgálatainkban is ilyen mutatók kialakítására törekedtünk.

3. A felhasznált adatok és az alkalmazott módszerek

Vizsgálatainkban először a 2001. évi népszámlálás Szegedre vonatkozó adatait használtuk fel összevont mutatók készítésére. Ezek után az SZTE Szociológia Tanszékének 2007-es Szeged kutatásának adatait használtuk fel. A kutatást 2000 óta évente végzik a város népességét nem, életkor és iskolai végzettség alapján reprezentáló mintán. A minta nagysága 2007-ben 2548 fő volt, és önkormányzati választókerületenként reprezentatív, így lehetőséget nyújtott a területi elemzésre.

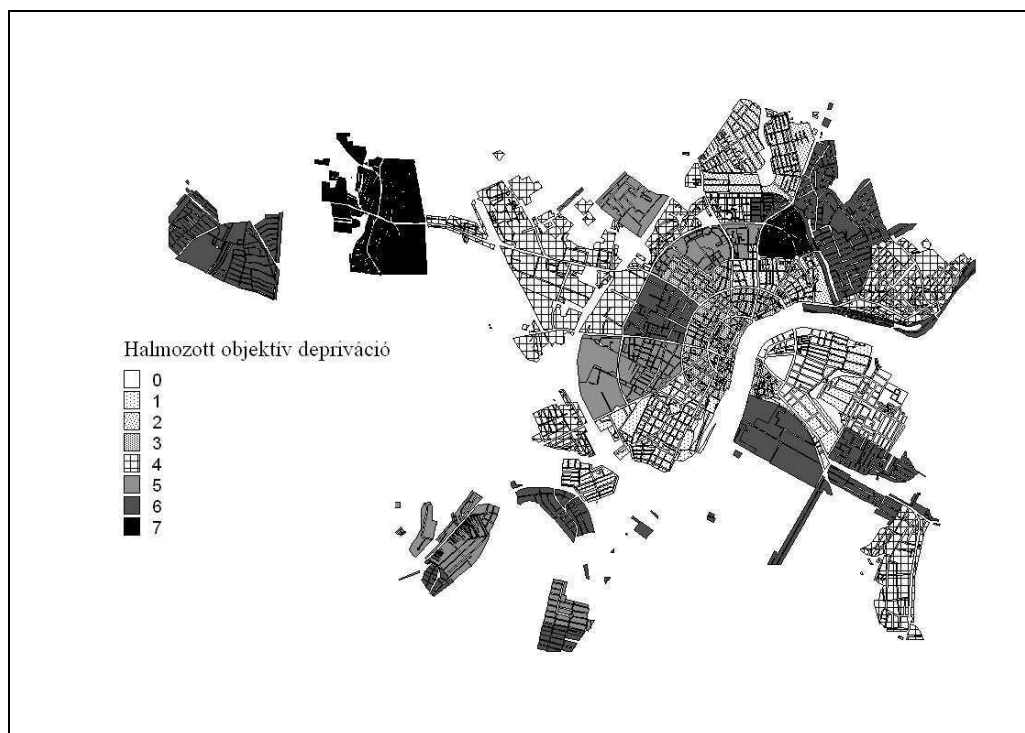
A népszámlálási adatok alapján az objektív deprivációt vizsgáltuk, azaz olyan mutatók felől közelítettünk, amely az életminőség vizsgálatában a mérhető, könnyen számszerűsíthető, és az egyén véleményétől független tényezőket reprezentálják. Az elemzések területi alapegységét a népszámlálásban elkülönített városrészek jelentették, ám azokat a városrészeket, ahol túl kicsi volt a népességszám, összevontuk, hogy ne torzítsák a végeredményt. Azokat a területeket tekintettük deprivátnak, ahol: magas a munkanélküliek aránya, magas az inaktív aránya, magas az alacsony iskolai végzettségűek aránya, magas a szakképzetlen dolgozók aránya, alacsony a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, alacsony a vezetők és értelmiségiek aránya, magas a kis területű lakások aránya. A felhasznált változókat az összehasonlíthatóság miatt standardizáltuk, és a standardizált értékek alapján határoztuk meg a városi átlagnál kedvezőtlenebb helyzetben lévő városrészeket, amelyeket az adott dimenzióban deprivátnak tekintettünk. Ezt követően kétféleképpen összegeztük a különböző dimenziókat: először kiszámoltuk a „halmazott deprivációs indexet”, amely városrészenként az átlagnál alacsonyabb értékű mutatók száma, majd összeadtuk az egyes változók standardizált értékeit, amellyel egy általunk „összevont deprivációs indexnek” nevezett mutatót képeztünk.

A kérdőíves adatok feldolgozásánál a szubjektív depriváltság oldala felől közelítettük meg a kérdést, ezért olyan adatokat dolgoztunk fel, amelyek az életminőség különböző aspektusaira vonatkoztak. A következő kategóriákat vontuk be az elemzésbe: lakáshelyzet, szociális helyzet, befolyás, társadalmi kapcsolatok, politikai helyzet, közbiztonság. Az egyes mutatócsoportokból főkomponenseket képeztünk, és deprivátnak tekintettük azt a körzetet, ahol a főkomponens értéke 0 alatti, majd összeszámoltuk azt, hogy az adott városrész hány dimenzióban bizonyult deprivátnak, ez alapján határoztuk meg a halmazott szubjektív depriváció értékét.

4. A depriváció térbelisége Szegeden

A népszámlálási adatok alapján egy városrész legfeljebb 8 dimenzióban lehetett deprivált, azaz a halmozott depriváció értéke 0 és 8 között változhatott. A városi átlag 3,87, azaz átlagosan majdnem 4 mutató alapján bizonyul depriváltnak egy-egy városrész.

Egyetlen városrész sem érte el a maximális értéket, a legdepriváltabbnak a 7-es értékkel rendelkező Új-Petőfitelep, amely a lakások átlagos alapterülete alapján, illetve Tarján és Kiskundorozsma, amelyek a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya alapján vannak a városrészek átlagánál jobb helyzetben. Szintén igen rossz helyzetben lévőnek tekinthetők azok a városrészek, amelyek 6 szempontból bizonyultak depriváltnak: Rókus-Móraváros, Petőfitelep, Újszőreg, a külterületek, illetve a kiskertek. (Ez utóbbiban egyébként magasan az átlag feletti a 29 négyzetméternél kisebb lakások aránya.) A másik végletet Marostó városrész és a Villanegyed képviseli, amelyek egyetlen mutató alapján sem bizonyultak depriváltnak. Újszeged és Alsóváros városrészek csak az inaktív keresők tekintetében van a városi átlag alatti helyzetben. Az újszegedi városrészek általában jó helyzetben vannak, a kivételt az alacsony lakosság száma miatt a kiskertekhez besorolt Fűvészkert és a Marostói kiskertek, illetve Újszőreg jelenti.

1. ábra. A halmozott objektív deprivációs index értékei városrészenként. (Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)

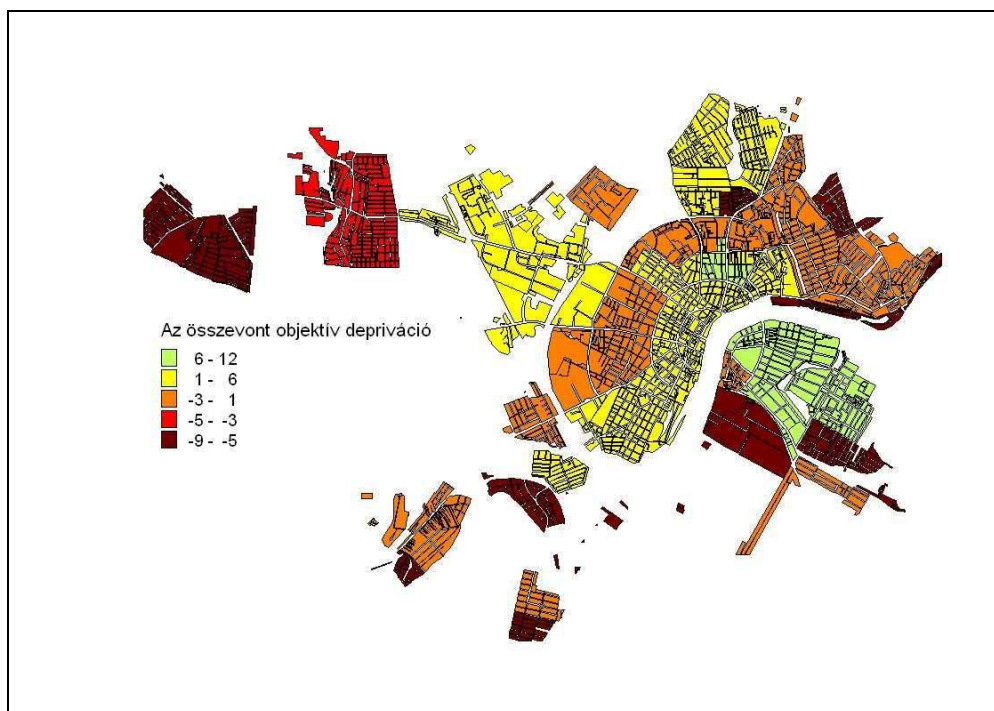
Az összevont depriváció értéke a külterületeken, illetve a kiskertekben a legmagasabb. A külterületeken a szakképzetlenség magas, és a vezetők, értelmiségiek alacsony aránya miatt magas az index értéke, míg a kiskerteknél elsősorban a kis területű lakások magas aránya a meghatározó. A kiskerti városrészekben ugyanis eredetileg nem lakás céljára épített ingatlanokba költöznek ki az átlagnál rosszabb anyagi helyzetben lévők, akik mindössze ezeket (az eredetileg nyaralónak szánt) épületeket tudják megvásárolni.

Kiskundorozsma ugyan szinte minden mutató alapján deprivált, ugyanakkor egyikben sem kiemelkedő a lemaradása az átlagtól, ezért itt valamelyest alacsonyabb az összevont index értéke. A legjobb helyzetben ugyanazok a városrészek vannak, amelyek a halmozott

deprivációs listán is jó helyzetben voltak: Marostó, a Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged kiemelkedik a többi városrészhez képest. A Történelmi Városközpont az inaktívok magasabb aránya, és a lakások mérete miatt némiképp lemaradt a négy legjobb helyzetű városrész mögött (1. és 2. ábra).

A kétféle objektív deprivációs index szerinti rangsorok első négy helyezettje (még sorrendileg is) megegyezik: azaz egyértelműen Marostó, Villanegyed, Ófelsőváros és Újszeged városrészek a legkedvezőbb helyzetűek. A két rangsor között egyébként is magas, 0,815 a rangkorreláció értéke.

A kérdőívek alapján számított indexek alapján egy körzet ötféle szempontból lehetett deprivált, így a halmozott depriváció értéke 0 és 5 közötti értéket vehetett fel. A legdepriváltabbnak bizonyuló Kiskundorozsma és Tarján népszámlálási adatok alapján mért lemaradása megjelenik az ott élők minősítésében is, azaz a rosszabb demográfiai mutatók mellett egy erős lemaradásérzés is jellemzi ezeket a területeket.

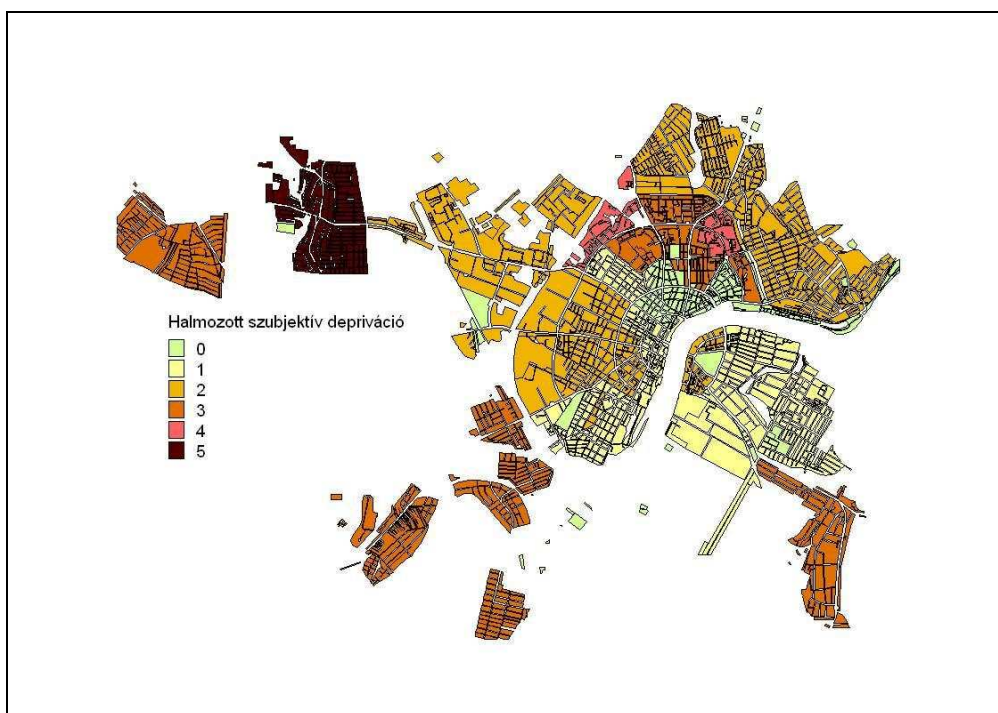

2. ábra. Az összevont objektív deprivációs index értéke városrészenként (Forrás: 2001-es népszámlálás alapján saját számítás)

A lakótelepeken tapasztalt depriváltság-érzés egybeesik a korábbi vizsgálatok (EGEDY, T. 2007) eredményeivel: így hasonlóan például a budapestiekhez, a szegedi panelekben élők az átlagosnál elégedetlenebbek a helyzetükkkel, és erősebb körükben az elköltözési szándék.

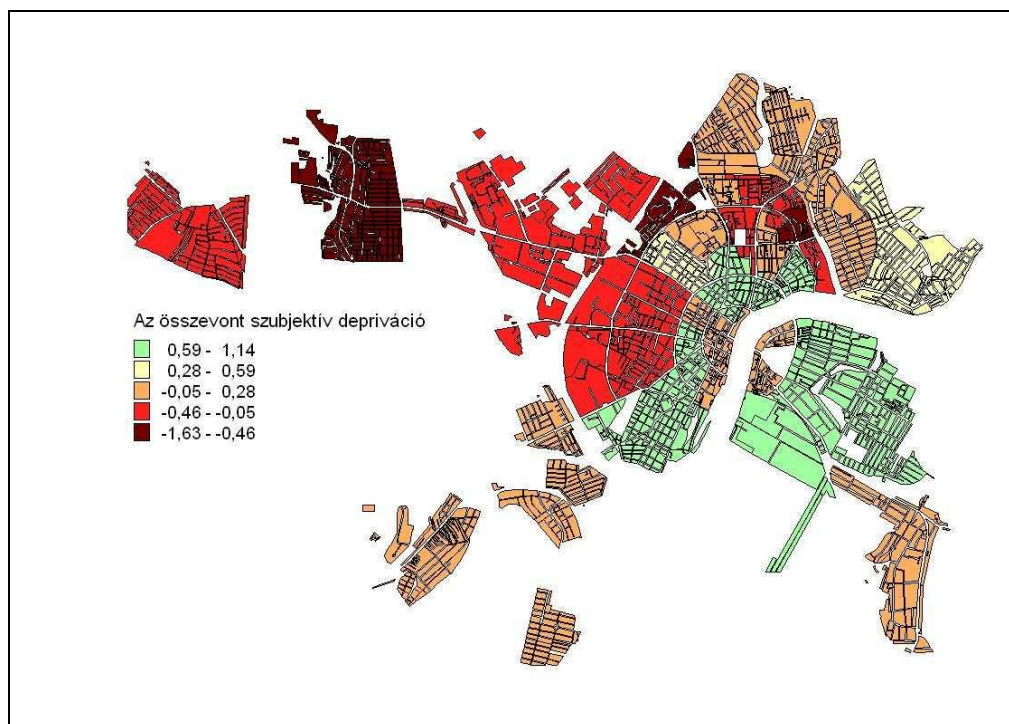
A halmozott szubjektív deprivációs index alapján legrosszabb helyzetben azok a városrészek vannak, amelyek mind az öt dimenzióban átlag alatti értékkel rendelkeznek: Kiskundorozsma, míg egyetlen dimenzióban sem bizonyult depriváltnak a Belváros-Felsőváros. A többi városrész mindegyike valamelyik dimenzióban deprivált a felmérés alapján. A négy dimenzióban deprivált körzetek: Tarján, Új Rókus. A három dimenzióban depriváltnak bizonyuló városrészek az Északi városrész, és a Gyálarétet, Klebersbergtelepet magába foglaló Délikert városrész, amelyek (Délikert városrész kivételével, amelynek lakói vélhetően a kertés házas övezet miatt az átlagosnál elégedettebbek a lakáshelyzetükkel) csupán a politikai és a közbiztonság főkomponens esetében mutattak átlag feletti értéket, így elmondható, hogy e választókerületek is erősen depriváltnak tekinthetők (3. ábra).

Alsóváros csak a politikai helyzet főkomponens tekintetében számít depriváltnak. Ennek az oka az, hogy az itt élők nem teljes mértékben elégedettek a városrész fejlődésével, átalakulásával. Alsóvárosban ugyanis az elmúlt években az új építkezések következtében átalakulóban van a lakosság szerkezete és a városrész képe is: eltűnőben vannak például az itt jellemző napsugaras házak, helyettük több esetben modern épületek, társasházak épülnek. A kiskerti városrésznek számító Délikert lakosai viszont annak ellenére elégedettek a lakáshelyzetükkel, hogy a népszámlálási adatok alapján az e körzet nagy részét adó zártkerti területeken az átlagnál rosszabbak a lakásviszonyok – ez vélhetően a ritkább beépítés miatt van így. Ez úgy értelmezhető, hogy a kiskertekbe költözők sajátos módon elégitik ki a globális minták által meghatározott fogyasztói igényt, amely felértékeli a kertes házat és a vidéki környezetet.

3. ábra. A halmazott szubjektív depriváció értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben (Forrás: Szeged 2007 alapján saját számítás)

A népszámlálási adatok elemzéséhez hasonlóan itt is elkészítettük az összevont deprivációs indexet. E mutató alapján a legkevésbé deprivált Újszeged, a Belváros és Alsóváros, míg a legdepriváltabbak Kiskundorozsma déli része, Tarján és Új-Rókus (4. ábra). Tehát e mutató alapján is kirajzolódik a panelek és a hagyományosan rossz helyzetű Kiskundorozsma lemaradása, és a reprezentatív, illetve az elérhető területek kedvező helyzete.

4. ábra. Az összevont deprivációs index értékei a főkomponensek alapján Szeged egyéni választókerületeiben. (Forrás: Szeged 2007 alapján saját számítás)

5. Összegzés

Vizsgálatunkban röviden áttekintettük az objektív és relatív (szubjektív) városi depriváció vizsgálati lehetőségeit, és azt, hogy milyen eredményeket hoznak ezek a módszerek Szegeden. A különböző adatforrásokból adódó elemzési problémák ellenére úgy véljük, hogy bebizonyosodott az, hogy a város szerkezete nagyjából hasonló az objektív és szubjektív mutatók alapján, azaz a Belváros és Újszeged (és részben Alsóváros) van a legjobb helyzetben. Am néhány nem elhanyagolható különbség kimutatható: ilyen például a Belváros pozitívabb megítélése az ott élők válaszaiban a népszámlálási adatokból képzett mutatók felrajzolt képhez képest, illetve az, hogy a kérdőíves adatok alapján a Belváros differenciáltabb, mint azt a népszámlálási adatok mutatják.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a legkedvezőbb helyzetben piaci viszonyok által felértékelt központi, jól megközelíthető, illetve a ritkább beépítésű, kellemes lakókörnyezetet nyújtó városrészek vannak. Ez utóbbiak elérhetősége szintén viszonylag jó – legalábbis a többi lazább beépítésű területekhez (pl. Gyálarét, Kiskundorozsma) hasonlítva. Minden esetben kimutatható a paneles negyedek, illetve a kiskerti városrészek relatív lemaradása a szomszédos területekhez képest, és több esetben a város egészéhez képest is.

Irodalom

- BARÁTH G. – SZÉPVÖLGYI Á. (2007) Regionális politika és városrehabilitáció – In: Egedy T. – Kondor A. Cs. szerk.: Városfejlődés és városrehabilitáció – Budapesti és lipcei tapasztalatok. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 59–66.
- DUNCAN, O. D. – DUNCAN, B. (1973) Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási rétegződés – In: Szelényi I. szerk.: Városshociológia. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, pp. 182–202.

- EGEDY T. (2007) Helyzetkép a magyar és német lakótelepekről – budapesti és lipcsei tapasztalatok – In: Egedy T. – Kondor A. Cs. szerk.: Városfejlődés és városrehabilitáció – Budapesti és lipcsei tapasztalatok. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 29–37.
- FAHEY, T. (2005) Urban spatial segregation and social inequality: a note on the potential for comparative European research – In: Whelan, C. T. ed.: EU research on social sciences and humanities. pp. 231–243.
- FERGE ZS. – GARA J. – HORVÁTH Á. - SZALAI J. (1980) A szegénységgel és a többoldalúan hátrányos helyzettel kapcsolatos mai nyugati nézetek. Valóság, 2, pp. 15–29.
- GLEESON, B. (2001) Disability and the Open City. Urban Studies, 2, pp. 251–265.
- HOLLOWAY, S. L. (2005) Articulating otherness? White rural residents talk about gypsy-travellers. Transactions of the Institute of British Geographers, NS 30, pp. 351–67.
- HUBBARD, P. (1998) Community action and the displacement of street prostitution: Evidence from British cities. Geoforum, Vol. 29, No. 3, pp. 269–286.
- KOVÁCS Z. – SZIRMAI V. (2006) Városrehabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. Tér és Társadalom, 1, pp. 1–20.
- KRÉMER B. (2003) Uniók politikák és nemzeti akciótervek a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni küzdelemre. Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központ, Budapest, 105p.
- NEMES NAGY J. (2005) Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás – In: Nemes Nagy J. szerk.: Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, pp. 169–186.
- NÉMETH N. (2005) Területi megoszlások eltérését mutató indexek – In: Nemes Nagy J. szerk.: Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, pp. 111–117.
- SOÓKI-TÓTH G. (2005) Városrehabilitáció az Európai Unióban – In: Egedy T. szerk.: Városrehabilitáció és társadalom. MTA FKI, Budapest, pp. 63–75.
- WHELAN, C. T. – LAYTE, R. – MAÏTRE, B. (2005) Social exclusion and multiple deprivation – In: Whelan, C. T. ed.: EU research on social sciences and humanities. pp. 199–205.
- WOLCH, J. R. – RAHIMIAN, A. – KOEGEL, P. (1993) Daily and periodic mobility patterns of the urban homeless. Professional Geographer, 45(2) pp. 159–169.